

PAPER DETAILS

TITLE: Üniversite Özerkligi Üzerine Tarihsel Bir Inceleme

AUTHORS: Fatma Bugday

PAGES: 1311-1326

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3582482>

Üniversite Özerkliği Üzerine Tarihsel Bir İnceleme

A Historical Study of University Autonomy

Fatma BUĞDAY

Doktorant, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE,
Kamu Yönetimi A.B.D., fatosbugday@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6761-6422>

Makale Başvuru Tarihi: 06.12.2023

Makale Kabul Tarihi: 01.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Orta Çağ Avrupası'nda ortaya çıktığı kabul edilen üniversitelerin niteliği ve fonksiyonu yüzyıllar içerisinde dönüşerek devam etmiştir. Üniversitelerin tarihsel gelişim sürecinde ve kültürel mirasında 19. yüzyılda ortaya çıkan Humboldt Üniversitesi modeli önem taşımaktadır. Özerklik üzerine inşa edilen bu model üzerinden modern üniversite dönemine geçilmiştir. Humboldt Üniversitesi modelinde üniversite özerkliği bilimin kamuya yönelik hizmet ve sorumluluğundan dolayı devlet otoritesi kavramı dışında gelişmiştir. Çalışmada, bilgi üretimi ve bilginin toplumsallaştırılması için üniversite özerkliğine neden gereksinim duyulduğu hususunun tarihsel gereksinimler üzerinden incelenmesi ve üniversite kavramını tarihsel gelişim içerisinde analizi amaçlanmıştır. Makale, nitel araştırma yöntemiyle betimsel olarak incelenmiştir. Bu kapsamda iki ana bölüm olarak tasarlanan çalışmanın birinci bölümünde; tarihte üniversite olarak kabul edilebilecek kurumların dönüşümü, özerklik temelinde, literatürde yer alan üç dönem üzerinden incelenmiştir. İkinci bölümde ise üniversite özerkliğinin anlamı, tanımı, kapsamı ve türleri tartışıldıktan sonra üniversite özerkliğine yönelik tutumlar analiz edilmiştir. Makalede şu tespitlere varılmıştır: Orta Çağ dönemi üniversitelerinde bilginin üretilmediği aktarıldığı bir yapılanma ile birlikte kısmi bir kurumsal özerkliğe sahip oldukları görülmektedir. Humboldt Üniversitesi Modeli ile birlikte modern üniversiteye geçiş yapılarak bilginin üretimi önem kazanmıştır. Bu doğrultuda bilgi üretimi için akademik özgürlüğe gereksinim duyulup üniversite özerkliğine vurgu yapılmıştır. Girişimci Üniversite modelinde ise üniversite özerkliğinin iktisadi boyutu olan mali özerkliğin diğer özerklik göstergelerine göre nispeten yükseldiği görülmektedir.

ABSTRACT

The nature and function of universities, which are considered to have emerged in Medieval Europe, have continued to transform over the centuries. The Humboldt University model, which emerged in the 19th century, is important in the historical development process and cultural heritage of universities. The modern university era was transitioned through this model built on autonomy. In the Humboldt University model, university autonomy has developed outside the concept of state authority due to the service and responsibility of science towards the public. The aim of the study is to examine why university autonomy is needed for knowledge production and socialization of knowledge, based on historical needs, and to analyze the concept of university in historical development. The article was examined descriptively using the qualitative research method. In this context, in the first part of the study, which is designed as two main parts; The transformation of institutions that could be considered universities in history has been examined on the basis of autonomy, over three periods in the literature. In the second part, after discussing the meaning, definition, scope and types of university autonomy, attitudes towards university autonomy were analyzed. The following findings were made in the article: It is seen that the universities of the Middle Ages had a partial institutional autonomy with a structure in which knowledge was not produced but transferred. With the Humboldt University Model, the production of knowledge has gained importance by transitioning to the modern university. In this regard, academic freedom is needed for knowledge production and university autonomy is emphasized. In the Entrepreneurial University model, it is seen that financial autonomy, which is the economic dimension of university autonomy, has increased relatively compared to other autonomy indicators.

Anahtar Kelimeler:

Üniversite,
Özerklik,
Üniversite Özerkliği,
Akademik Özgürlük,
Tarihsel İnceleme,

Keywords:

University,
Autonomy,
University Autonomy,
Academic Freedom,
Historical Review,

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): BUĞDAY, Fatma (2023), “Üniversite Özerkliği Üzerine Tarihsel Bir İnceleme”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.6(4), ss.1311-1326, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1401064>

1. GİRİŞ

Üniversiteler, Batı Avrupa’da modern kamusalığın ulus-devlet öncesi en önemli kurumlarından biri olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Tarihsel olarak baktığımızda, bugün Avrupa’da kurumsallaşmış ünlü üniversitelerin çoğu, şu an içinde bulundukları ulus-devlet yapılarından eski bir tarihe dayanmaktadır. Üniversite kurumunun tarihi 11 ve 12. yüzyılda başlayıp bu süre içerisinde önemli dönüşümler geçirmekle birlikte kurumunun otonomi gibi ayırıcı niteliği olan belli özellikleri küçük değişikliklerle kararlı biçimde varlığını sürdürmüştür. Üniversite özerkliği kavramı bu açıdan da ele alınıp Orta Çağ üniversite yapılanmasında özerklik kavramının niteliği incelenmiştir. Daha sonra 19. yüzyılda üniversite özerkliği kavramının dönüşmesiyle akademik özgürlük kavramı önem kazanmıştır. Tarihsel gelişim üzerinden anlaşılmaya çalışılan üniversite olgusunun bütünleyici parçası olan özerklik / akademik özgürlük kavramlarının incelenmesi ve günümüzde uluslararası bildirgelerle muhafaza edilmeye çalışılması bu kapsamda önem kazanmaktadır.

Üniversitelerin özerklik temelinde geçirdikleri değişimi anlamak için 900 yıllık tarihi içerisindeki gelişmeyi incelemek önem taşımaktadır. Wissema, üniversiteleri bu tarihi gelişim çizgisinde üç grup şeklinde ayırt etmektedir. Orta Çağ dönemi üniversiteler (birinci kuşak üniversiteler), humboldt modeli (ikinci kuşak üniversite) ve girişimci üniversiteler (üçüncü kuşak üniversiteler) bunların sonuncusu olup geleceğin üniversitesi olarak ifade edilmektedir. Benzer bir sınıflandırma da Orta Çağ’ın kilise merkezli üniversiteler, ulus devletlerin ortaya çıktığı dönem üniversiteleri (Von Humboldt Üniversitesi) ve bilgi toplumu dönemine ait üniversiteler (Multiversite) şeklinde yapılmıştır. Üniversiteler bir geçiş aşamasında olup gelişmiş üniversiteler üçüncü kuşak modeline doğru hareket halindedirler (Wissema, 2014:3).

Üniversite olgusunun arkeolojisini bulmaya ve anlamaya çalışarak bununla bağlantılı üniversite özerkliği kavramının işlevini tarihsel gelişim içerisinde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, gerçeği bulma iddiasında olan bilim üretimi için ontolojik olarak üniversite kavramının ne olduğu ve bununla bağlantılı üniversite özerkliğine neden gereksinim duyulduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Literatür taramasına dayandırılan bu çalışmanın temelinde üniversitelerin neden özerk olması gerektiği bilgisinin tarihi kök nedenlerini incelemek ve bugünü değerlendirebilme isteği yer almaktadır. Bu kapsamda iki ana bölüm olarak tasarlanan çalışmanın birinci bölümünde; tarihte üniversite olarak kabul edilebilecek kurumların dönüşümü, özerklik temelinde, literatürde yer alan üç dönem üzerinden incelenecektir. İkinci bölümde ise üniversite özerkliğinin ne anlam ifade ettiği, işlevleri ve türleri üzerinde durulacaktır. Bu çalışma; nitel araştırma yöntemiyle betimsel olarak ele alınmıştır. Teorik olarak incelenen çalışmada Üniversite özerkliğinin fonksiyonu ve tarihsel gelişim çizgisinin nasıl oluştuğu incelenip bu konu ile ilgili uluslararası bildirgelerle betimsel yöntemle analiz edilecektir.

2. ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNİN TARİHİ

Üniversite özerkliğini anlayabilmenin ön koşulu öncelikle üniversite olgusunun tarihsel olarak nasıl bir gelişme gösterdiğinin resmini çizmekten geçer. Böylece üniversite özerkliği ile bağlantılı akademik özgürlük kavramının da bu tarihsel gelişim çizgisinde nasıl ortaya çıktığı anlaşılır. Bu bölümde yüzyıllar içerisinde bu gelenek ve kültürel miras üzerine inşa edilen günümüz üniversitelerinin nasıl bir kültürel mirasla gelişim gösterdiği değerlendirilip analiz edilecektir.

2.1. Üniversitelerin Doğuşu

Üniversite bir lonca örgütlenmesi (üniversitas) olarak Avrupa feodalizmine özgü bir kurum olarak kabul edilmekle birlikte Üniversite kavramının tanımlamasının zorluğu nedeniyle ilk üniversitelerin nerede kurulduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Genel görüşe göre üniversiteler zaman içerisinde “okulun” bir uzantısı formunda ortaya çıkmışlardır. Tarihçiler, üniversiteleri Sümer tarihine kadar götürmüşlerdir. Derece (diploma) verme açısından bakılırsa İtalya’da Bologna Üniversitesi (1088) başlangıç kabul edilebilir. Zaman içerisinde diploma vermeye başlayan kurumlar temel alınırsa Pakistan’da M.Ö. 7. yüzyılda kurulan Taksasila ilk üniversite olarak değerlendirilebilir.

Hindistan’da kurulan Nalanda (M.Ö. 5. yüzyıl), Çin’de kurulan Nanjing (M.S. 258) ve Mısır’da kurulan EL-Ezher de (M.S. 988) hala üniversite olarak varlığını korumakta ve Bologna’dan önce gelmektedir. Eğer *universities scholarium* tanımı esas alınırsa, Bizans’ta kurulan Magnaura (M.S. 849) ilk olarak kabul edilebilir.

Eflatun'un *Academia'sı* (M.Ö. 400), Aristoteles'in *Lyceum'u* (M.Ö. 387) bazı kaynaklarda üniversitenin başlangıcı olarak ele alınırken, İskenderiye Müzesi de araştırma amacı ön plana çıktığı için (M.Ö. 330) ilk üniversite sayılabilmektedir.

Nsibin (Nusaybin), Urhoy (Urfa), Antiyuxya (Antakya) ve İranda'ki Gundişapur akademileri de 4. yüzyılda Mezopotamya'da kurulmuş olup bu sıralama içerisine girmektedirler. Mezopotamya'daki akademiler özünde yüksek ilahiyat okulu niteliğinde olup saydığımız bu eğitim kurumları gerçek anlamıyla üniversiteyi yansıtmaya da hepsi özgün katkılarıyla üniversite kavramını geliştirmişlerdir (Günel, 2013:17-18). Çin'in Mandarinlik sistemi, İslam uygarlığının Nizamiye Medreseleri de bazı tarihçilere göre üniversite sayılmaktadır. Bu kurumların teoloji ve skolastik zihniyete sahip olmaları nedeniyle toplumsal işlevleri ve kültürel amaçları benzerlik göstermektedir (Timur, 2000:360).

Üniversiteler 12. yüzyılda ortaya çıkmadan önce eğitim manastırlarda ve katedral okullarında yürütülmekteydi (Burçin, 2005:82). “Üniversite” sözcüğü kavram olarak Orta Çağ'da özerk kentlerin ilanı ile birlikte 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemin özerk kent yönetimleri, farklı alanlara koşut olarak eğitim hizmetinde de etkili olmaya başlamışlardır (Goff, 2017:9; Özer, 2008:74). İngiliz ilahiyatçısı H. Rashdall, “Orta Çağ'da Avrupa'da Üniversiteler başlıklı kitabında üniversitelerin ortaya çıkışı hakkındaki fikirlerini şöyle ifade etmiştir: “*üniversite, sadece ilk biçimini ve geleneklerini değil, bir anlamda bütün varlığını, rastlantıların yarattığı bir olgular demetine borçludur ve kökeni sadece bu olgular çerçevesinde anlaşılabilir*” (Timur, 2000:15-16).

Görülmektedir ki Rashdall bu yorumunda başka bazı tarihçilerin yaptıkları gibi üniversiteyi bir öğretim zincirinin ek bir halkası olarak görmüyor, ona tarihi açıdan öncü sayılabilecek kurumlar aramıyordu (Timur, 2000:16-17). H. Rashdall'ın, yararlandığı H. Denifle, eserinde Orta Çağ üniversitelerini incelemiş olmakla beraber, *üniversite* anlamını o sırada en iyi karşılayan terimin “*yüksek okul*” olduğunu ifade etmiştir (Timur, 2000:17). Bu durum metodolojik olarak değişkenliğe neden olmaktadır. Üniversiteleri *yüksek okul* olarak ele alırsak, kökenlerini sorgularken feodalite saplantısını bırakıp, en eski uygarlıklara kadar uzanmamız mümkündür (Timur, 2000:17). Nihai tahlilde, üniversite kavramının anlamı tarihsel süreç içerisinde değişkenlik gösterdiği için üniversitenin ilk olarak nerede kurulduğu konusunda uzlaşa bulunmamaktadır. Genel kabul edilen fikir, üniversitenin okulun bir uzantısı olarak ortaya çıktığıdır (Günel, 2013:15-16). Tarihsel gelişim sürecini esas alarak üniversiteleri aşağıdaki gibi tasnifleyebiliriz.

2.2. Birinci Kuşak Üniversiteler: Orta Çağ Üniversiteleri

Orta Çağ'da “*Universitas*” kavramı şehirleşme ile ortaya çıkan mesleki birlikler olarak tanımlanıp sözcük anlamı ile tamlık ya da bütünlük anlamına gelen kavram latince lonca ya da herhangi tür bir birlik anlamına gelmektedir. Meslek örgütlenmesi olan loncalar çıkarlarını savunmak, kendi çıkarları doğrultusunda tekel oluşturmak üzere örgütlenmişlerdir (Goff, 2017:85). Orta Çağ'da loncalara verilen adlardan biri olan “*Universitas*” teriminin başlangıçta yükseköğretimle ilgisi olmayıp loncanın kendi alanı ile ilgili konularda özerkliğe sahip olduğunu belirten hukuki terimdir (Kılıçbay, 2012:55-56). Bu dönemde “*Universitas*” deyimini henüz evrensel bilgi anlamını taşııyordu (Erol, 2005:83). Üniversite kavramının anlamını belirginleştirmek amacıyla ilk başlarda bu ifadeye sıfat eklenip *universitas magistrorum et scholarium* (üstadlar/ hocalar ve öğrenciler topluluğu/derneği) deyimleri kullanılmaktaydı (Wissema, 2014:7).

Üniversite kelimesi İngilizce kaynak olarak ilk ‘Puttenham’ın *The Arte of English Poesie* kitabında yer almıştır. Latince aynı anlamına gelen ‘*universum*’ sözcüğü bu kitapta doğrudan aktarılmaktadır. Burada ‘*Unus*’ bir veya tam anlamına gelip dönüşüm anlamına gelen ‘*vertere*’ fiilinin ‘*past participant*’ şekli olarak ‘*versus*’ soneki ile birleşmesiyle ‘*bire ve/veya tam olmaya dönüşüm*’ anlamını oluşturmaktadır. Üniversitenin yöneldiği ‘*bir*’ anlam olarak gerçeğe, ikincisi ise; içerisinde barındırdığı fazla sayıda birimlerin çoğulcu (plüralist) ontolojik yapılanmasıdır. Bu bilgi temelinde üniversite, tarihsel bağlamda evrensel düzeyde (universe/kosmos) geçerliliği olan bilgiyi, dini temelli değil meslek temelli (universitas/lonca) bir yapılanmayla inceleyen ve bilimsel alanları birleştiren (unus-versus), öğrenciler ve eğitimcilerden oluşan (universitas magistrorum et scholarium) bir kurum olduğu söylenebilir. ‘*Kiliseden kopuş*’, ‘*dini temelli olmama*’ niteliği ile de üniversite kavramının dogmalardan bağımsız sorgulama özelliğine vurgu yapılmaktadır (Günel, 2013:14; Günay, 2021:322).

Üniversitelerin Orta Çağ'da ortaya çıkış şekliyle ilgili görüşlerden biri; üniversitelerin, kent ve kilise otoritelerinin beratlar verdiği ayrı ayrı okutmanların halka açık dersler vermeleri sonucu ortaya çıkmış olmasıdır. Bu okutmanlar Avrupa genelinde ünlenip kıtanın her köşesinden öğrenci çekebilmekteydiler. Bu okutmanlardan olan Pierre Abelard (1079-1142) 1200 yılında kurulacak olan Paris Üniversitesi'nin atası olarak

görülmektedir. Paris Üniversitesi Tarihi'nin editörü peder (pere) Denifle'nin 1889'da şöyle demiştir (Wissem, 2014:3-5):

“Abelard, Paris Üniversitesi'nin oluşumundan çok önce ders vermiş olmasına karşın, onun bilimleri öğretirken izlediği yol ve en önemlisi ilahiyat ve sosyal bilimleri (liberal arts) öğretim yöntemi, geleceğin üniversitesinin izleyeceği bir model olarak kaldı”

Universitas terimi, başlangıçta tüm loncaları kapsamakla birlikte zamanla sadece schola fakültelerindeki loncaları belirtmek için kullanılmıştır (universitas studii). Katedral okullarının üniversiteye dönüşmesi hocaların ve öğrencilerin birlikte lonca kurmaları sonucunda gerçekleşmiştir (Kılıçbay, 2012:56). Avrupa üniversitelerinin kökeni, özellikle 12. ve 13. yüzyıl Orta Çağ tarihi konusunda uzmanlaşan Jacques Le Goff'a göre, 12. yüzyıldan itibaren şehirlerde ortaya çıkmaya başlayan “*zihin zanaatkârlarının lonca hareketleri*” halinde örgütlenmeleridir. Bu loncalar hoca ve öğrenci loncaları olarak ayrı ayrı örgütlenmelerdir. Zaman içerisinde bu lonca türü yapılara ‘*üniversite*’ adı verilmiştir (Goff, 2017:95-97).

Loncalar öğrencilerin ya da hocaların ortak çıkarlarını korumak güvenliklerini sağlamak için bir araya gelip oluşturdukları birlikler olup bu birlikler 13. yüzyıldan itibaren üniversiteye dönüşmüşlerdir. Kentlerde bulunan meslekler ve bu mesleğin mensupları kendi çıkarlarını savunmak ve kendi faydalarına yönelik birlik oluşturarak örgütlenmekteydiler. Üniversiteler zaman içinde kentsel atılımın komünler halinde kazanılmış siyasal özgürlükleri, loncalar halinde ise ekonomik alanda kazanılan mevkileri somutlaştıran kurumsallaşma (Goff, 2017:85-86; Erol, 2005:82-83) tanımına göre şekillenmeye başlamıştır.

Üniversiteler çoğu zaman özerk kent yönetimlerinden bazen de özerkliği olmayan kentlerden, senyörden, kral veya kiliseden aldığı ‘*carta*’larla (bağımsızlık belgesi) özerkliğini garantiye almışlardır. Öz yönetim hakkı, üniversite kuruluşunu, hocaları, öğrencileri kapsayan bu hakların en başında gelmektedir. Bu yargı ile birlikte üniversiteler kendisine ait örgütü ve mensuplarını yönetme hakkını teyit ettirip kendi yasalarını da uygulamaktaydılar. Bu kapsamda üniversite hocaları ve öğrencileri kent veya ülke yasalarına değil üniversitenin yasalarına bağlı olmakla birlikte üniversite yasalarına uymayanları yargılama ve cezalandırma yetkisi de üniversiteye aitti (Kılıçbay, 2012:56-57). Papalık ve üniversite bugün varlığını sürdüren en eski Batı kurumlarından (Dellaloğlu, 2021:109).

Orta Çağ, Eski Çağ ile Yeni Çağ arasında kalan dönem olup tarihçiler tarafından M.S. 395 yılıyla 1500 yılına kadar uzanan dönemi belirtmektedir. Orta Çağ'ın, bazı tarihçiler tarafından karanlık bir dönem olarak nitelendirilmesi o dönemi algılayabilecek teknik yetersizlikleri nedeniyle olmuştur. Köken olarak çağdaş kurumların çoğu Orta Çağ'a dayanmaktadır (Kılıçbay, 2012:53). Ontolojik olarak üniversiteler bu kurumlardan olup Orta Çağ'ın kültürel mirası üzerinde yükselmişlerdir. Orta Çağ üniversiteleri çağın özellikleri doğrultusunda kendi yapılarında zıtlıklar içermekteydi. Laiklik ve özerklik doğrultusunda atılan adımlar ile birlikte hocaları ruhban sınıfından oluşup piskoposluğun denetimindeydi. Üniversiteler üzerinde hem yerel piskoposlar hem de laik iktidarların etki kurmak istemeleri üniversite ile Papalık arasında uzlaşmaya yol açmıştır. Bu doğrultuda 13. yüzyıl Orta Çağ'ın Papalık desteği üniversiteleri korumaya alarak yerel kilisenin ve dünyevi iktidarların etkisini azaltma iddiasını taşısa da; Papalık makamı entelektüel faaliyetin önemini kabul etmekle beraber üniversiteleri laik yargı yetkisinden çıkarıp kilisenin yargı yetkisine tabi kılmak ve üniversiteleri denetimi altına almak istemekteydi. Üniversiteler laikliğe yönelik bir hareketten doğup sonrasında kilise içinde bir lonca haline gelmişlerdir. Bu anlayış içerisinde laik kişiler bulunsan da, üniversite mensupları artık ruhbandan sayılmaktaydı (Goff, 2017:90-93).

Orta Çağ'da 12. ve 13.yüzyılda üniversite hocalarının ve öğrencilerinin çoğunluğu ruhban sınıfı içerisindeydi. Thomas Aquinas (1225-1274) ve Aziz Dominik (1170-1221) gibi çoğu da bir tarıkata mensuptular. İngiliz bilim insanı, filozof ve Fransisken rahibi olan Roger Bacon (1219/1220-1292), gibi akademik doğa araştırmacıları bile dini referanslar içinde hareket etmekteydi. Hocalar ve öğrenciler, farklı üniversiteler arasında gezebilmekle beraber içinde bulundukları şehir halkından niteleyici farklılıklarının bilincinde olan uluslararası bir topluluk oluşturmaktaydılar (Burke, 2011:21-22). Özetle Orta Çağ'da eğitim konuları, kiliseden bağımsız düşünülmemekteydi. Üniversitelerde ders verenler büyük ölçüde ruhban sınıfına mensup olup piskopos okulların başı olarak, memurlarından birini bu konu bağlamında yetkilendirmiştir. 12. yüzyılda bu görevlendirilen yetkiliye genellikle okul yöneticisi (*scolasticus*) adı verilmektedir (Goff, 2017:87).

Üniversitenin ontolojik yapısı; fakülteler, enstitüler, yüksekokullar gibi çok sayıda yükseköğretim kurumunu barındırmaktadır. Dört temel fakülte olarak; İlahiyat (*en önemli fakülte*), hukuk, tıp ve mesleki bilimler (*bu fakülte en az önem verilen olup; üniversitelerin pek çoğunda, diğer fakültelere girmeden önce buradan mezun olmak gerekiyordu*), mesleki bilimler, Trivium (*gramer, hitabet, mantık*) ve Quadrivium (*geometri, aritmetik, astronomi, müzik*) olarak belirlenmiştir. Platon'un (M.Ö. 347) ve Pythagorasçıların (M.Ö. 500) eğitim

yapılanmasının odağında yer alan yedi beşeri ve edebi bilim (7 artes liberales) fikri Orta Çağ üniversite geleneğinin temelini oluşturmaktaydı. Bu anlayış ve gelenek, Paris Üniversitesi tarafından 1160 yılında, Oxford Üniversitesi tarafından ise 1167 yılında benimsenmiştir (Günay, 2021:322-323; Wissema, 2014:9).

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde; bilgi sahibi olan öğretecek bir şeyleri olanlar ile öğrenmek isteyen kişilerin (doctors), *stadium* denilen alanlarda toplanması üniversite kavramının başlangıcıdır. Başlangıçta dini kurumların egemenliğinde şekillenen bu kurumlar *stadium generale* olarak tanımlanmıştır. Zamanla kiliseden kopma ve meslek temelli örgütlenmeyle birlikte yerleşen *universitas* kavramı daha doğru bir içeriğe sahip olmuştur. Öğrencilerin egemen olmasıyla önceleri *universitas scholarium* olan bu kurumlar, sonraları eğitimcilerin ortaklığı ile birlikte *universitas magistrorum et scholarium* adını almıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Latince Lonca anlamında da kullanılan *universitas* sözcüğü meslek temelli örgütlenmeyi ifade etmekteydi. Sözcüğün kökü ise dünya/kosmos anlamındaki ‘*universe*’dir (Sayılı, 1964:39; Johnson, 1965:120-121; Günel, 2013:13-14). Bu doğrultuda ‘*evrensel olan*’ anlamı ile de ifade edilebilmekle birlikte (Günel, 2013:13-14) bu anlam ifadesi daha çok günümüzdeki üniversite kavramının niteliğini ifade etmektedir. Sivil otoriteler ya da kilise otoriteleri bu Studium’u (okul) onaylayıp koruyucuları olmuşlardır. Kuruluşlar bir ya da iki okula sahip olabiliyorlardı. Paris Üniversitesi, sadece ilahiyat ve felsefe okullarıyla girişimlere başlamıştır. Bu şekildeki okullar grubu önce ‘*Studium Generale*’ olarak tanımlandıktan sonra üniversite olarak isimlendirilmekteydiler (Wissema, 2014:6-7). Zanaat loncalarının ustaları ve çırakları bir arada toplanması gibi bu loncalar da öğretim amacıyla, öğretmenleri (*maggister*) ve öğrencileri (*scolari*) bir araya getirmekteydiler (Tekeli, 2003:51-54). Hocalar ve öğrenciler ‘*doctores et docendi*’ derneği ya da birliği papanın takdisi ve devletin ileri gelenlerinin onayına tabiydiler. Papalar üniversitelere üç nedenle iyi gözle bakmış oldular. Bunlar (Wissema, 2014:7);

“Doktrinin konumunu, çeşitli dinsel topluluklar ve bilginler arasındaki muhtelif ve çelişkili inançlar arasında güçlendirmek istemekte, genişlemekte olan resmi dinsel öğreti karşısı görüşlere karşı savaşın sürdürülmesi kaygısını taşımaktaydılar. Buna ek olarak, dünyevi kuvvetlerin amaçları karşısında papaların merkezi gücünü sağlamlaştırmak arzusundaydılar”

Devlet ve kent yöneticilerinin üniversiteleri desteklemesi topraklarına kazandırdığı itibar ve yabancı öğrencilerin getirdiği zenginlik nedeniyledi. İlahiyat öğreniminin kiliseye, hukuk öğrenimin de devlete istikrar getirdiği düşünülmekteydi. Bologna hocalarına ve öğrencilerine Mukaddes Roma Germen İmparatoru Federik Barbarossa 158 yılında şöyle yazıyordu (Wissema, 2014:7-8);

“Buyuruyoruz ki öğrenciler ve hepsinden önemlisi, ilahi ve mukaddes kanunları öğreten hocalar, bilim eğitiminin sürdürüldüğü şehirlere yerleşebilsinler ve güvenlik içinde oturabilsinler. Onları her türlü kötülükten korumamız uygun düşer”

Loncalar kendi kendilerini idare eden kurumlar olup üyeleri kapalı bir zümre oluşturmuyorlardı. Her lonca devlet içinde küçük bir devlettir. Bu doğrultuda üniversiteler kendi içerisinde bulunan kimseler için özerk bir lonca karakterini taşımaktaydı. İktisadi yaşamda lonca teşkilatı kalkmış olsa bile geleneğe bağlı eski üniversitelerde lonca örgütlenmesinin yansımaları merasimleri miras kalmıştır. Bugün Avrupa’da üniversite özerkliği parolası altında anlaşılan imtiyazlardan bazıları lonca izlerinin mirasıdır. Üniversite mensuplarının diğer halk tabakaları arasından ayırt edilebilmesi için özel bir kıyafetle dolaşmaları, üniversitelerin Katolik kilisesinin himayesi altında bulunmaları eski lonca adetlerinden biridir (Hirsch, 1998:178).

Öğrenciler yalnız kendi hocaları ve şehrin piskoposu tarafından yargılanabiliyordu. Öğrenciler ve hocaların greve gitme hakkı vardı. Şehirde öğrenciler diğer insanlardan tamamen farklı ayrı bir sınıf oluşturmaktaydılar. Öğrenciler üniversiteleri hem kendilerine koruma sağlayacak ayrıcalıklar elde etmek ve tanınmış hocaların dinleyicileri olmanın ötesine geçerek statü kazanma arzuları nedeniyle destekliyorlardı. Bu doğrultuda lonca oluşturmışlardır. Halka açık olan üniversitenin derslerine hem ülkenin vatandaşları hem de yabancıların girme hakkı vardı. ‘*Nationes*’ denilen topluluk örgütlenmeleri, öğrencilerin geldikleri ülkeyi ya da anadillerini temsil etmekteydi. Nationes’leri farklı olan öğrencilerin farklı cüppeleri ve bereler sahip olup geldikleri ülkelerin geleneklerini temsil etmekteydiler. Nationes’leri aynı olan öğrenciler çoğunlukla aynı evde otururlardı ve Nationes hocaları da kapsayabiliyordu. Bu yapılanmaların her biri görece özerk olup üniversiteler içinde kendi kendini yöneten dernekleri oluşturmaktaydılar (Wissema, 2014:8).

Batı’da 16. yüzyılda başlayan Rönesans, Reform ve Aydınlanma hareketleri ile Bilim ve Sanayi Devrimlerinde üniversiteler ilk başlarda yer almamışlardır. Üniversiteler 11. ve 16. yüzyıllar arasında eğitimcilik faaliyetini gerçekleştirmişlerdir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar üniversite dönüşüm geçirmiştir. Eğitim işlevinin yanına öğretim ve araştırma kurumu olarak tanımı 19. yüzyılın başlarında W. V. Humbolt Modeli ile belirlenmiştir (İnci, 2012:27).

2.3. İkinci Kuşak Üniversiteler: Modern Üniversite Olgusu/Humboldt Üniversitesi Modeli

Üniversite özerkliği ve akademik özgürlüğün temelleri 1809 yılında Almanya’da Prusyalı diplomat, modern dilbilimin kurucusu, aydınlanmacı filozof, Napoleon sonrası Prusya’nın eğitim bakanı ve daha sonra kendi ismiyle anılacak olan Berlin Üniversitesi’nin kurucusu olan Wilhelm Von Humboldt’un (1767-1835) ismini taşıyan Humboldt üniversitesi ile atılmıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde (1809) kurulan Berlin üniversitesinin temelini ve araştırmayı ön plana çıkaran bilimsel anlayışını Wilhelm Von Humboldt belirlemiştir. Üniversitenin bilim üreten bir araştırma kurumu haline gelmesi, Von Humboldt Üniversitesi’yle olmuştur (Tekeli, 2012:92). Wilhelm von Humboldt Prusya Kralına filozof Schleiermacher’ın liberal fikirlerini ölçüt olarak benimseyen bir üniversite kurmak istediğini belirtmiştir; Schleiermacher’a göre (Wissema, 2014:16);

“Üniversitenin görevi, okullar ve kolejler gibi, geçerliliği kabul edilmiş ve direkt olarak kullanılabilecek bilginin iletilmesi değil, daha ziyade, öğrencilerin zihinlerinde bilim fikrinin canlanması ve düşünce yöntemlerinde bilimin temel kanunlarını dikkate almaları konusunda onları cesaretlendirmek için, bu bilginin nasıl keşfedildiğini örneklerle açıklamaktır”

Alman üniversiteleri akademik özgürlük kavramına önem atfedip öncü olmuşlardır. Modern Alman Üniversitenin dayandığı felsefe ‘*Lehrfreiheit*’ olarak belirtilen öğretim özgürlüğü ve ‘*Lernfreiheit*’ olarak belirtilen öğrenim özgürlüğünün sağlanmasıdır. Wilhelm Von Humboldt’un girişimleri ile üniversitelerdeki akademik özgürlük kavramı resmileşmiştir. Humboldt’un ortaya koyduğu temel ilke ve görüşler ise şunlardır: Üniversitede eğitim öğretim faaliyetleri araştırma faaliyetleri ile birlikte yapılır. Üniversitenin ontolojik olarak meslek ve teknik yüksekokullarından farklıdır. Üniversite kurumunun temelde fonksiyonu mesleki eğitim dışında öğretimin ve araştırmanın (*Wissenschaft als Beruf*) yapılması olup bu doğrultuda kişilerin kendilerini tanımları ve gelişmelerini sağlamak (*Bildung*) amaç olarak benimsenmektedir. Bu doğrultuda eğitimde en etkili araç ise ‘*Lehrfreiheit*’ olarak ifade edilen öğretim üyelerinin öğretme özgürlüğüne, ‘*Lernfreiheit*’ olarak ifade edilen ise; öğrencilerin öğrenme özgürlüğüne sahip oldukları seminerlerdir. Üniversitenin sahibi devlet değil, millettir. Öğretim üyelerinin atanması, maaşlarının ödenmesi ve verimli çalışma için gerekli özgürlük ortamının oluşturulması devletin bu konudaki temel görevi olarak belirtilmiştir (Gürüz, 2003:79).

Almanya’nın Napolyon’a karşı yenilip topraklarının işgal edilmesi sonrası milli reform girişimleri sonucunda Humboldt Üniversitesinin temelleri atılmıştır. Bu doğrultuda Humboldt Üniversitesi, askeri yenilgi ile tahribata uğrayan milli kültürü yenileme işlevini üstlenmiştir (Güleç, 2020:15). Bilimsel bilgi üretimini merkeze alan Humboldt Üniversitesini şekillendiren olgulardan birincisi; bilim devrimi, diğeri ise; ulus devletlerin tarih sahnesinde yükselmesidir. Üniversiteden beklenen bilgi üretimini doğrudan pratikteki sorunları çözmek için değil, bilgi için bilgi üretilmesi isteniyordu. Berlin üniversitesinin (Humboldt), ilk model üniversite olarak amaçları arasında; öğretim ile birlikte araştırma ve kültürel dönüşüm fonksiyonu yer almaktaydı. Üniversitenin araştırma fonksiyonunun ön plana çıkmasında dünyanın bilimsel devrim aşamasına gelmesi etkili olmuştur. Bu üniversite modelinin ulus devletler dünyasında gelişmesi öğrenciye verilecek dünya görüşü ile ondan (ulus devlet yurttaşından) toplumun bilişsel hafızasını muhafaza etmesi ve geliştirmesi istenmekteydi. Bu üniversite meslek adamlarını değil, ulus devletin geniş kültürlü elit yurttaşlarını yetiştirecekti. Üniversiteden öğrencilerin ruhen gelişip olgunlaşmasını sağlayacak (*bildung*) bir işlevi görmesi bekleniyordu¹ (Tekeli, 2003:56).

Von Humboldt Üniversitesi’nin bilginin üretilmesinde devrimsel bir aşama olmasıyla üniversite bilim üreten bir araştırma kurumu haline gelmiştir (Tekeli, 2012:92). Humboldt Üniversitesi ile araştırma akılcı ve deneyci yaklaşımla yapıp sonuçların ise denetlenmeye açık doğrulanmaya ve yaygınlaştırılmaya imkân tanıyan şeffaflık zemininde yapılmaktaydı. Araştırma sonuçlarını herkesin kontrol etmesi mümkün olmakla birlikte bunlar kamu alanının bir parçasıydı. Humboldt üniversitesi saf bilimin, ‘*bilim için bilim*’in tapınağı olup hedefi bilimsel ilerlemedir (Wissema, 2014:17). Bu doğrultuda bilim için üreten üniversite bilimsel ve örgütsel otonomiye sahip olacaktı. 1850 yılında Alman Anayasasında öğretim üyelerinin akademik özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Rektör bir yıl için, yani üniversite profesörleri tarafından seçilip eşitler arasında birinciydi. İş güvencesi veren ‘*tenör*’ sistemleri profesörlerin bilim için bilim yapabilmelerini kolaylaştıracak uygulamalardı (Tekeli, 2003:57).

Bu üniversite fikrinin gelişiminde Kant’tan Hegel’e uzanan kültürel mirasın etkisi bulunmaktadır. Modern araştırma üniversitesi olarak dünya üniversite tarihinde araştırmaya vurgu yapan ilk örnek 1810 yılında kurulan

1 Bu yıllarda bilim sözcüğü de ilk kez kullanılmaya başlanmıştır. William Whewell 1834 yılında ‘artist’ sözcüğüne benzeterek scientist- bilim insanı sözcüğünü geliştirmiştir”. İlhan Tekeli, *Eğitim Üzerine düşünmek*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Berlin (Humboldt) Üniversitesidir. Humboldt Üniversitesi modeli 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılda, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve daha birçok ülkenin modeli haline gelmiştir. 1810 yılında kurulan Humboldt Üniversitesinin '*Bilim, bilim için yapılır*' temeline dayandıran William Von Humboldt'un bu felsefesi o dönemde çok başarılı bir model olarak tüm Avrupa'ya yayılıp benimsenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) üniversiteleri de Humboldt modelinden etkilenerek ve bu modele kendi özgünlüklerini katarak üniversiteyi toplumun ihtiyaçlarını da karşılayan bir modele dönüştürmüşlerdir. Alman üniversitesi (Humboldt Üniversitesi) modeli yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılda, ABD ve diğer birçok ülkeleri etkilemiştir (Küçükcan ve Gür, 2009:44). Bu yeni dönem ile birlikte üniversiteler yeniden yapılanma arayışına doğru girerek 3. Kuşak Üniversitelere doğru geçiş yapılmıştır.

2.4. Üçüncü Kuşak Üniversiteler: Multiversite/Girişimci Üniversiteler

Humboldt Üniversitesi güçlü bir model olarak topluma benzeri görülmemiş yararlar sağlamış ve etkisini iki yüz yıl sürdürmüştür (Wissema, 2014:28-29). Humboldt Üniversitesi modeli, dokuz nedenle baskı altına girerek bu doğrultuda üçüncü kuşak üniversitelere doğru geçiş yapılmaktadır. Bu nedenler, öğrenci sayısındaki patlama ve bunun sonuçları, hükümetlerin yaptıkları harcamaların artışı sonucu üniversiteler giderek artan biçimde hükümetlerin yaptığı düzenlemelerin ve bütçe kısma programlarının hedefi haline gelmeleri, küreselleşme disiplinler arası araştırma, çığır açan araştırmaların artan maliyeti, özel araştırma enstitülerinin ortaya çıkışı; ekonominin beşiği olarak üniversiteler, massachusetts Institute of Technology (MIT) ve Stanford Üniversitesi gibi Amerikan Üniversitelerinden yeni bilişim teknolojisi şirketlerinin ortaya çıkması üniversitelere fırsatlar sunan ilk akımı oluşturdu. Bazıları büyüyüp dünyanın en büyükleri arasında yer alan bu şirketler üniversitelerin teknolojiye dayalı girişim kümelerinin kaynağı olabileceklerini göstermişlerdir. Diğer neden endüstri ile işbirliği ve girişimciliğin yükselişidir (Wissema, 2014:21-28).

Yukarıda da ifade edildiği gibi İkinci Kuşak Üniversitelerini değiştirmeye iten eğilimler doğrultusunda üniversitelerin 2. Geçiş Dönemi olarak adlandırılabilir bir geçiş döneminde oldukları söylenebilir. Üniversitelerin pazarlama ve finansman doğrultusunda yeni modelleri denemeye çalışması üretilen bilginin ticari bir etkinlik haline getirilmesi kapsamında örgütlenme yapılarına daha fazla ve daha kaliteli öğrenci ve akademisyen çekebilmesi nedeniyledir. Bazıları kendilerine girişimci üniversite adını uygun görüyor ve bu ifadeye farklı anlamlar vermektedir. Bilginin kullanımı halen araştırma ve öğretim gibi ana işlevlerin yanında ikincil bir etkinlik olarak görülmektedir. Üçüncü kuşak üniversitenin ayırıcı niteliklerine baktığımızda, birinci niteliği, temel bilimsel araştırmalardır. Bilimsel araştırmalar İkinci Kuşak Üniversite de olduğu gibi üçüncü kuşak Üniversitelerde de değişmeksizin süren esas etkinliklerdendir (Wissema, 2014:55).

Günümüz üniversiteleri, hızla değişen koşullar ile birlikte ve yoğun bir değişim, dönüşüm sürecinden geçmektedirler. Bilgi toplumu ve küreselleşmenin getirdiği değişim ve dönüşümlerin yansımalarının sonucu olarak girişimcilik kavramı ve uygulamaları ön plana çıkmaktadır (Odabaşı, 2006:91). Toplumsal ve ekonomik yapıda yaşanan değişim ve dönüşümler doğrultusunda üniversitelerin yapısında organizasyonunda ve yönetim şeklinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu kapsamda girişimci üniversite ve bilgiye dayalı ekonomi kavramları ile birlikte üniversitelerin şirket gibi yönetilmeleri ileri sürülmektedir. Bu model ile kamu sektörü özellikle girdiler-çıktılar ve verimlilik bakımından ticari kurumlar gibi dizayn edilmektedir. Bu nedenle yükseköğretimin de yeniden yapılandırılması gerektiği kabul edilmektedir. Yükseköğretimle ilgili yeni eğilimler şöyle sıralanabilir (Marangoz, 2008:121-122);

1. Kurumsal özerklik (otonomi)
2. Akademik özgürlük
3. Kitle eğitimi, genişleme ve çeşitlendirme
4. Yükseköğretimde enternasyonalleşme
5. Yükseköğretimde mükemmeliyet
6. Üniversite sanayi işbirliği
7. Üniversite okul işbirliği
8. Bolonya süreci, uyum ve ahenk (harmonizasyon)
9. Girişimci üniversite, pazarlama marketizasyon ve akademik kapitalizm
10. Yükseköğretimin finansmanı

11. Yükseköğretimde yönetim ve yönetişim
12. Akademik liderlik
13. Kalite güvencesi, kalite kontrolü
14. Hesap verebilirlik
15. Bilişim teknolojisi ve yeni öğretim metotları
16. Çok uluslu üniversite, özel ve sanal üniversite.

Yukarıda açıklanan üniversite tarihi gelişimi doğrultusunda tüm dünyada ve özellikle ABD ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yükseköğretim sisteminde yaşanan değişim ve dönüşüm süreci ile birlikte üniversiteler yeniden yapılanma arayışı içine girmişlerdir. Bu değişim ve dönüşüm ile birlikte üniversiteler “Üçüncü Kuşak Üniversite”, “Girişimci Üniversite”, “Araştırma Üniversitesi” gibi isimlerle kendilerini tanımlamaya başlamışlardır. Yükseköğretimi bir endüstri olarak yeniden yapılandırılmasını isteyen görüşlere yönelik eleştiriler, üniversitelerin temel işlev ve görevlerinden vazgeçildiğine, üniversitelerin geleneksel kültürünün aşınıp bilginin piyasaya açılarak ticarileşmesi gibi endişeler dile getirilmektedir. Bu doğrultuda üniversitelerin ticarileşip rolleri değişiyor mu sorusu ve endişesi gündeme gelmektedir (Şahin ve Alkan, 2016:298).

Üniversitelerin geleneksel işlevi olan eğitim ve araştırma amaçlarını yerine getirirken yeni oluşan talepler doğrultusunda işlevlerinde ve rollerinde değişimler meydana gelmektedir. Girişimci üniversite kavramından beklentiler akademik yapıların ve işlevlerin genişletilmesi ve kalkınma doğrultusunda refah oluşumunun sağlanabilmesidir (Odabaşı, 2006:94). Bu doğrultuda üniversitelerin kaynak sorunları çözülüp iş çevreleriyle daha yakın ilişkiler geliştirmeye ve gelir sağlayıcı faaliyetlere yönelmeleri beklenmektedir. Küreselleşme sürecinin etkisiyle bilgi, teknoloji, insan, öğrenci, öğretim üyesi akışı ve değişimi ülkeler arasında ivme kazanmaktadır. Bu bağlamda uluslararası işbirliği, kültürel etkileşim, eğitimin çok kültürlü yapılabilmesi ve eğitimin evrensel işlevleri, rekabet vb. konular gündeme gelmektedir (Küçükaydın ve Gür, 2009:34).

Ülkeler arasında girişimcilik kültürü değişkenlik gösterse de girişimci üniversite anlayışı eğiliminin yaygınlık kazanmakta olduğu söylenebilir. Bilginin pazarlanabilme talebi istenir olmuştur. Üniversitenin temel görevlerinden olan kamusal hizmet pazar beklentisinin gerisine düşmüştür (Marangoz, 2008:140-11). Üniversitelerin geleneksel eğitim ve araştırma faaliyetlerinin yanında ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin bir parçası olmasıyla yeni üniversite modeli denilen girişimci üniversite modelini ortaya çıkmıştır. Girişimci Üniversite ile Üniversiteler yaratıcı buluşları ve yeniliklerle bilgiyi teknolojiye aktararak değer üreten ürettiklerini fayda maliyet analizi yaparak gerçekleştirebilen bir yapıya dönüşmektedirler. Üniversitelerin piyasada kar amaçlı faaliyet göstermesi temelindeki yaklaşım girişimci üniversite olarak adlandırılmaktadır (Özer, 2011:91).

Üniversite kurumunun arkasındaki 900 yıllık kültürel gelenek yapılanmasının piyasa güçlerinin etkisi ile şekil verilen bir organizasyona dönüştürülmesi ile devletin hizmet sağlayıp sunucu rolü il düzenleyici rolünü üstlenmeye başlaması sonucunda üniversiteler mali ihtiyaçlarını “kullanan öder ilkesi” doğrultusunda sunduğu eğitim hizmeti için öğrencilerden girişimci üniversite gereği üniversite-sanayi işbirliği ile piyasanın talepleri doğrultusunda ürettiği bilimden sağlamaya başlamıştır (Kavili Arap, 2010:7).

Bilginin üretilmesi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeyle yayılımının hızlanmasıyla hem üniversiteler hem de üniversiteler ile diğer kurumlar arasında rekabet artmaktadır. Üniversitelerin uluslararası alanda rekabet ve esnek hareket edebilmesi için kurumsallaşmış bir özerklik statüsünde olmalarını gerektirmektedir. Bu doğrultuda üniversitelerde girişimci liderlik yapısı otoriteden bağımsız gelişebilecektir. Tarihsel dönemlere göre üniversiteler belirleyici niteliklerine göre birinci kuşak üniversite, ikinci kuşak üniversite, üçüncü kuşak Üniversiteler olarak sınıflandırılmak ile birlikte bilgi üretilen kurum olan üniversitenin gereksinim duyduğu özerklik tarihsel dönemlerde daralıp genişlese de bilim üretilen kurumlar için elzem bir niteliktir.

Tablo 1. Her Üç Kuşak Üniversitenin Belirleyici Nitelikleri

Üniversite	Birinci Kuşak Üniversite	İkinci Kuşak Üniversite	Üçüncü Kuşak Üniversite
Hedef	Eğitim	Aynı + Araştırma	Aynı + Bilginin Kullanımı
Rol	Hakikati Savunmak	Doğayı Keşif	Değer Yaratma
Yöntem	Skolastik	Modern Bilim, Tek Dalli Bilim	Aynı + Disiplinlerarası
Yaratılan	Profesyoneller	Aynı+ Bilim İnsanları	Aynı + Girişimciler
Yönelim	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latince	Ulusal Diller	İngilizce
Örgütlenme	Nationes, Fakülteler, Kolejler	Fakülteler	Üniversite Enstitüleri
Yönetim	Şansölye	(Yarızamanlı) Akademisyenler	Profesyonel Yönetim

Kaynak: Wissema, 2014:29.

Tabloda belirtildiği gibi birinci kuşak Üniversitelerin niteliği, üniversitelerde sadece eğitim yapılması ve araştırma faaliyetlerinin bulunmaması, eğitim dilinin Latince olması, skolastik eğitim metodolojisini kullanılması, üniversitenin; hakikati savunma, öğrenci toplulukları, fakülteler ve kolejler şeklinde örgütlenmesi, üniversitelerin kiliseler, öğrenciler ya da devlet tarafından finanse edilmesi ve mezuniyet belgesinin kilisenin iznine tabi olmasıdır. Birinci kuşak üniversiteler Skolastik düşünceleri ve değerleri kapalı ve yeniliğe açık olmayan gelenekleri koruyup geleceğe aktarmışlardır. İkinci Kuşak (Humboldt) Üniversite modelinin birinci kuşak üniversiteden ayrılan en belirgin özelliği araştırmaya önem verilip, eğitimin yanında araştırma faaliyetlerinin de yapılmasıdır yani burada esas olan temel bilimsel araştırmalardır. İkinci kuşak üniversitelerin niteliği; üniversitelerde eğitim ile birlikte araştırma faaliyetlerinin yürütülmesi, doğayı keşif, üniversitelerin fakültelerden oluşması, yerel piyasaya yönelik işleyiş, elit eğitimidir. Yaratılan bilginin nasıl kullanılacağına yönelik bir ilgi söz konusu değildir tek disiplinli araştırmalar, eğitimde ulusal dillerin benimsenmesi, devlet finansmanı ve devlet müdahalesi önemli rol oynamaktadır. Üçüncü kuşak üniversiteler araştırma ve eğitim hedefinin yanında ürettiği bilginin değerini topluma aktarmayı üçüncü hedefleri olarak benimserler. Üçüncü kuşak üniversite, girişimci özelliği ile teknolojileri destekleyerek ve fikri mülkiyet haklarından para kazanarak toplum için değer yaratılmasını desteklemektedir ve bu doğrultuda üçüncü kuşak üniversite ulusal olmaktan çok küreseldir (Wissema, 2014:58-59).

Üçüncü kuşak üniversitelerin niteliğine baktığımızda Esas olan bilimsel araştırmalar ve bilginin kullanılmasıdır. Disiplinler ötesi araştırma ve enstitü yapısının yükselişi, uluslararası ve rekabetçi bir piyasaya yönelik işleyiş, çok kültürlü organizasyonlar kitlesel ve elit eğitim, kozmopolit üniversite, bilginin kullanımı ve bilgiden yararlanılması temel işler ve üçüncü hedef haline gelir. Devlet doğrudan fon sağlamaz. Devlet müdahalesi söz konusu değildir (Wissema, 2014:58).

3. ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNİN TANIMI

Özerkliğin temel bir bileşeni olan akademik özgürlük tartışmaları, Batı’da Modern üniversitelerin inşa sürecinden sonra üniversite kurumunun devletten ve kilise otoritesinden kendisini koruma girişimleri ile başlamıştır. Wilhelm Von Humboldt’un girişimleri ile üniversitelerdeki akademik özgürlük kavramı resmileşmiştir (Çelik ve Gür, 2012:28). Kelime anlamı olarak özerklik Hançerlioğlu (2015:322)’na göre özerklik “*iradenin ancak kendinden gelen buyruğa göre davranması*”dır. Felsefi açıdan da Akarsu (Akarsu, 1998:145)’ya göre; bir kişi ya da bir topluluk tarafından uyulacak yasanın yine kendilerinin yürürlüğe koyması olup, bu bağlamda “*kendine özgü bir yasası olması, dıştan bir yetkenin koyduğu kurallara, eleştirmeden uyma yerine, kendi kendini yöneten tüzel ve töresel özgürlük, Kant’ta ahlak felsefesinin temel ilkesi, ahlak düzgülerinin (norm’lerinin) salt us istencinden çıkarılması*”dır. Özerklik (autonomy) kavramı Eğitim Terimleri Sözlüğünde “*yönetim bakımından dış denetimden bağımsız olma, kişinin, kendi davranışlarını düzenleme ve bu davranışlara yön verme konusunda bir ölçüde bağımsız oluşu*” (Oğuzkan, 1981:127), şeklinde tanımlanmıştır.

Avrupa’da üniversite özerkliğinin tarihsel temelleri vardır. Üniversiteler özerklikleri için kilise, papalık, krallık ve kentsel yönetimler olmak üzere farklı iktidar odaklarıyla mücadele içinde olmuşlardır (Goff, 2017:90-94). Orta çağda Hristiyan dünyasında hâkim olan anlayışa göre üniversiteler dünya işleri ile meşgul olan devlet ya da şehirler tarafından kurulmuş olsalar bile burada yapılan tedrisatın mutlak bir şekilde kilisenin nüfuzuna bağlı

olması gerekmekteydi. Bu anlayış dünyevi hâkimiyete sahip olanların hiçbir surette üniversite işlerine karışmamalarının sebebini oluşturmuyordu (Hirsch, 1998:178).

Orta Çağ üniversiteleri devlete karşı bağımsız, fakat Katolik kilisesine karşı bağımlı iken, yeni kurulmuş olan üniversiteler özellikle Katolik kilisesine karşı bağımsız, fakat devlete karşı bağımlıydılar. Mutlakiyet prensibi Avrupa'nın bütün devletlerinde geliştikçe üniversiteler de yavaş yavaş eski ayrıcalıklı mevkilerini kaybetmişlerdir. Üniversitelerin muhtariyet parolası yerine, ilim serbestisi (akademik özgürlük) parolası, geçmiştir. Aydınlanma döneminin ürünü olan bu parola 19. yüzyılda hâkim olan liberalizm anlayışı içinde şekillenmiştir. Liberal görüşe göre ifade hürriyeti bireyin hakkı olarak tanınmıştır. Bilim insanlarının herhangi dini veya dünyevi düzene veya otoriteye bağlı kalmaksızın özgürce herhangi fikri beyan etmeye yetkisi bu anlayış içerisinde muhafaza edilmiştir (Hirsch, 1998:179-180). 19. yüzyılda Üniversite özerkliğinin geri çağırılma nedeni akademik özgürlük nedeniyledir. Üniversitenin kendisi tarafından yönetilmesi üniversite özerkliği olarak tanımlanıp akademik özgürlüğün güvencesini oluşturmaktadır. Üniversite özerkliği; araştırmada özerklik, öğretimde özerklik idari düzeyde özerklik ve mali harcama özerkliği ölçütlerini içermektedir (Albornoz, 1991:206).

Tüm dünyada öğrenim hürriyeti devlet tarafından kişiye verilmiş bir takım hak ve yetkileri kapsar. Üniversitelerin özerkliği ise yükseköğretim müesseselerinin teknik, materyal ve entelektüel bakımlardan çalışmalarını kolaylaştıracak bir takım usullerin tatbiki olarak anlaşılmaktadır. Üniversite muhtariyetinde, devletin bir kamu hizmeti lehine bazı haklarından feragat etmesi ve o hizmete teknik ve mali bir özerklik sağlaması söz konusu olur. Bu doğrultuda özerklik kamu hizmetiyle birlikte ele alınmaktadır. Devletin üniversiteye ilmi korporatif formunu ve imtiyazlarını Orta Çağ üniversiteleri gibi bırakması hem geleneğe saygı hem de modern ilmin ihtiyaçları ve gelişmesi için düşünülmüştür. Her ülkede üniversite özerkliğinin sınırı, zamana, duruma hatta siyasi gereklere göre, bazen genişlemiş, bazen de daralmıştır (Hirsch, 1998:165-167). Bu doğrultuda, Üniversite kavramının çeşitli ülkelerde farklı anlaşılabilmesi her ülkede üniversitelerin içinde yükseldikleri toplumun ekonomik ve sosyal yapısını, siyasal ve kültürel özelemlerini, başarılarını ve çelişkilerini yansıttığından (Meray, 1971:13-14).

3.1. Üniversite Özerkliğinin Kapsamı

Özerklik kavramı Orta Çağ üniversitesinden günümüze üniversite kurumunu niteleyen en ayırt edici özelliktir. Üniversite özerkliğinin felsefesi modern üniversite oluşumu ile birlikte idari, mali ve bilimsel olmak üzere üç bütünlüyci kriter üzerinden değerlendirilmektedir. Üniversite özerkliğinin önemli bileşenlerinden biri olan idari özerklik, üniversitenin iç organizasyonu olup, karar alma organları, tüzel kişilikler ve akademik birimler ile ilgili bağımsız karar alıp yürütebilmesidir (Boğaziçi Üniversitesi Çalıştay Raporu, 2022:12). Üniversitelerin öğrenci seçmesi, akademik unvan vermesi ve işe alınacak personel gibi konular üniversitenin öz yönetiminde yetki sahibi olmasını belirlemektedir (Küçükcan ve Gür, 2009:52).

İdari özerklik, üniversitelerin hem devlete hem de diğer kurumlara karşı koruyucu bir yapılanma ile hem de kendi organizasyon yapılanmasında tüm alt bileşenlerinin özerk olması ile sağlanabilmektedir. Üniversitenin mali güç odaklarının bölüşüldüğü, bütün alt kademeleri ve bileşenlerinin kapsanıp karar alınabildiği koşullarda idari, akademik özgürlük ve bilimsel özerklik anlam kazanabilmektedir (Önder, 2008:19-20). Üniversite özerkliğinin bütünlüyci parçası olan mali özerklik ise kurumların kendi stratejik hedeflerine ulaşmaya yardımcı olmaktadır. Aksi halde üniversitelerin devlet tarafından finanse edilmeleri hükümetlerden tam bağımsız olmasını mümkün kılmamaktadır. Mali bakımdan devlet kaynağını kullanmasının özerk yapılanmasına engel olmamasının, gerekçesi ise üniversitelerin kaynağını kamudan alıp kamusal fayda oluşturmalarıdır. Üniversitelerin özerklik ölçütleri OECD ülkelerinde genel olarak politikalarını ve hedeflerini oluşturabilme, gerçekleştirebilme, yürütebilme konularını kapsayıp bu konularda önemli ölçüde özerklik değerlerine sahiptirler. Yükseköğretim kurumlarına tanınan mali özerkliğin merkezi hükümetlerin dolaylı yollarla denetimine tabi olması üniversitelerin mali özerkliğinin hesap verebilirliğinin göstergesidir (Küçükcan ve Gür 2009:51-53).

Üniversite bağımsızlığı maddi, manevi ya da toplumsal kesimden özgür olmasını ifade eder. Maddi baskı, fiziki etkilerden daha çok mali cepheden gelmektedir. Manevi baskı ise, üniversitenin bulunduğu yerin genel kültür seviyesine bağlıdır. Toplumsal baskı ise bir ülkede yürürlükteki siyasi akidelerle, belirli bir rejimde hâkim olan grubun üniversiteyi araç olarak kullanma konusundaki eğilimlerinden doğmaktadır. Bu nedenle tam anlamıyla özerk bir üniversiteden bahsetmek mümkün değildir. Üniversite ifadesi tüm dünyada kullanılmakla beraber birbirinden çok farklı olan kurumları ifade etmektedir. Üniversite yapısı bakımından bazen bir meslek okulu, bazen bir araştırma enstitüsü bazen de her iki görevi birleştiren bir kültür kurumudur. Bir üniversitenin devlete

mühendis, hukukçu, öğretmen veya doktor yetiştiren bir kurum, diğer bir ifade ile uzman fabrikası niteliğini ya da fikir akımlarını gözetken bir kurum niteliğini taşıması üniversiteye yabancı olan alanlardır. Üniversiteler uzun yıllardan beri gelişim gösteren kurumlar olup üniversitelerde yazılı hukuktan daha çok gelenek önemlidir. Bundan dolayı Avrupa ve Amerika'daki üniversitelerin bağımsızlığı ile ilgili problemlerde yalnız yazılı kanun ve statüler değil bundan daha fazla önemli olan yazılı olmayan usuller ön plana çıkmaktadır (Hirsch, 1998:175-177).

Akademik özgürlük, 19. yüzyıldan beri olgunlaşarak gelişen, bilimsel araştırma zemininde yükselen modern üniversite fikrinin bütünleyici parçası olmuştur. Üniversiteler ilmi hava ve akademik ruh için özerkliğe gereksinim duyarlar. Bu bağlamda özerklik bir amaç değil araçtır. Üniversitenin devlet idaresinden özgür kılınmasının gerekçesi bilimin özgürce yapılabilmesi nedeniyledir. Üniversiteler *'bilginin masumiyeti ve yansızlığı'* prensibini muhafaza etmekle sorumlu olup bilgi felsefesi bağlamında dış etkilere karşı korunmalı ve arı olmalıdır. Üniversiteler bu koşulların sağlandığı ortamlarda toplumun güç merkezlerinden korunarak toplumsal çıkar doğrultusunda steril bir ortamda bilgi üretip toplumun hizmetine sunabilir (Önder, 2008:17-18).

Otoritenin temelini oluşturan bilgi, toplumdaki güç dengesine göre biçimlenebildiği için üniversitelerde bilimsel ve entelektüel sermaye ile siyasal ve iktisadi sermayeler karşı karşıya gelmektedir. Üniversitenin tarihsel olarak bilgi ile güç arasındaki kesitte ortaya çıkması ve otonomisini belli ölçülerde koruyabilmesi özgür bir ortamda bilim yapılabilmesi, özgürce fikir üretilebilmesi nedeniyledir (Tekeli, 2003:67). Özerklik özgür bir süreç olması gereken bilgi üretimi için gereklidir. Sadece hizmet edebilmesi için diğer kurumlardan (*örneğin sağlık hizmeti, teknik yardım gibi*) daha fazla özerkliğe gereksinimi yoktur. Üniversitenin temel işlevi bilgi üretimidir bundan aldığı güç ve yetkiyle eğitim ve hizmet işlevleri yerine getirir (Günel, 2013:21-22).

Bilimsel özerklik kavramının bütünleyici parçasını oluşturan *"bilim"* (science) kavramı eğitim bilimleri sözlüğünde *"evrenin bir bölümünü konu olarak seçen, deneysel yöntemlere ve gerçeklere dayanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgi"* olarak tanımlanıp (Oğuzkan,1981:30), felsefî anlamda bilim ise *"Temellendirilmiş bilme belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir ereğe yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci..."* (Akarsu, 1998:36), olarak belirtilmektedir. Akademik özerklik (*akademik özgürlük, bilimsel özerklik*) bir hak olmaktan öte bir görev olup temelde bilgiyi üreten üniversite kurumu üyelerinin kısıtlanma, sansür ve ceza gibi korkuları hissetmeden araştırmalarını istedikleri şekilde yapabilmeleri, özgür bir zihinle eleştirip sorgulayabilmeleri, kendi gündemlerini oluşturup onları izleyebilmeleri, gerçek olduğuna inandığı bir konuyu özgürce yazabilmeleri ve yayımlayabilmeleridir (Boğaziçi Üniversitesi, Çalışma Komisyonu Raporu, 2021:10).

Öğretim özerkliği ise bir üniversite kurumunun tüzel kişilik yapılanması olarak dış denetime tabi olmadan izleyeceği ya da uygulayacağı konuları bağımsız yürütebilmesidir. Akademik özerkliğin tarihsel gelişim içerisinde düşünce hürriyetinin ortaya çıkması ile başladığı görülmektedir. Batı'da M.Ö. 399 yılında, bunun en eski örneği Sokrates'in savunmasıdır. Bu savunmasında Sokrates düşünce özgürlüğünün öğretim özgürlüğünü de kapsadığını belirtip dine ve devlete karşı korunması gerektiğini ve bunun bir görev olduğunu vurgulamıştır (Versan, 1989:8-9). İngiltere'de Francis Bacon 1605'de yayınladığı *"Advancement of Learning"* isimli çalışmasında siyasi, dini, dogmatik ve kişisel önyargılara karşı bilim özgürlüğünü savunmaktaydı. Akademik özgürlüğün toplumun ve dolayısı ile insanlığın yararına olması bilim insanının denetimsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Diğer kişiler gibi akademik özgürlüğe sahip olan bilim insanı da yanlışlık hata yapabilir. Bilim insanlarının kullandıkları yöntemler ve elde edilen araştırma sonuçları başka bilim insanlarının eleştiri ve onaylarına açıktır (Versan, 1989:10-11). Batı uygarlığı akademik özgürlüğü hem arkasına aldığı Orta Çağ üniversitelerine kadar uzanan kültürel mirasın hem de liberal teorinin öğretileri ile bu mücadeleyi aşmış bugün bu kurumsallaşmış anlayış insan hak ve özgürlüklerinin başlıcası olmuştur.

Sınıflı toplum yapısı içerisinde okulun/üniversitenin tutucu niteliği belirlemiştir. Egemen güç üniversiteden egemen ideolojinin yeniden üretimi ve toplumun ideolojik denetimi için yararlanıp Alman Filozof Nietzsche'nin (1844-1900) ifadesiyle okul/üniversite halkı *"ehlileştirme"* aracı olmuştur. Üniversitenin çelişkisi de bilgi üretme işlevi ile egemen ideolojinin yeniden üretiminin karşı karşıya gelmesidir. Bilgi üretme işlevinin egemen gücü tedirgin eden bir yönünü olup ideolojinin müdahalesi bilimsel verilerin değiştirilmesi boyutuna vardırılmaktadır (Günel, 2013:15-16). Osmanlı tarihinde siyasetçiler kadar olmasa bile, zulme uğrayan, hatta idam edilen âlimler vardır (Timur, 2000:14). Bilimin steril ortamda yapılması ve bilimsel çalışma yapanların bağımsız olmalarının gerekmesi kullandıkları bilimsel metodoloji yöntemi nedeniyledir. Bilimsel felsefe doğrultusunda bilimsel bilginin üretilmesi eleştirel bir bakış açısına sahip olmayı, bilgi üretiminin bütün aşamalarında ortaya çıkabilecek yanlışları düzeltmeyi ve bu aşamalardan sonra bilimsel önermelere son şeklinin verilmesi gerekir, son aşamada ise üretilen ilginin *"geçici de olsa onaylanabilir"* olmakla birlikte yanlışlanabilme ihtimallerini de taşıdığı ileri sürülebilir (Örs, 2012:59).

Modern üniversitenin diğer kurumlardan (*zorunlu eğitim, askeri eğitim gibi*) ayırıcı temel niteliği yukarıda da ifade edildiği gibi öğrencilerin istediğini öğrenme, özgürlüğü ve öğretim üyeleri için ise; istediğini öğretme özgürlüğüdür (Küçükcan ve Gür, 2009:47-48). İnam (1996:277-279), üniversiteyi sadece düşünmek, araştırmak, hayal kurma çabasında olan, dünyaya başka türlü bakmaya çalışan özgürlüğün olduğu bir kurum olduğunu, eğer basmakalıp şeyler üretiliyorsa, tedrisat yürütülüyorsa, bir araştırma yoksa üniversitenin varlığından söz edilemeyeceğini belirtmiştir (İnam, 1996:277-279). Üniversiteler, farklı ideolojilerin çarpıştıkları, sermaye egemenliğine uygun aydın üretiminin yanında özgürlük ve eşitlik ideallerinin de üretilebildikleri bir zemin sunabilmelidir. Bütün bunların toplamındaki kazanım ise, yaşadığımız dünyayı daha fazla tanıyan bilen bilim insanının özgürlüğü ve eşitliği seçme imkânının toplumsal faydasının yüksek olmasıdır (Güler, 1997:234).

Birbirine içkin anlamlar taşıyan akademik özerklik ve bilimsel özgürlük kavramları özde bir oluşum olup, üniversite özerkliği ise kavramsal ve şekilsel bir niteliktir. Akademik özerklik, hiyerarşi içermeyen, kendine güvenen ve diğer insanlara karşı da saygılı olan, farklı görüşleri dinleyip anlamaya çalışan kişisel yapı üzerinden inşa edilir (Önder, 2008:19). Üniversite örgütlenme şeklinin dikey değil yatay olması akademik özerklik ve bilimsel özgürlüğün gereğidir. Bu kurumsal yapı içinde yönetim ile ilgili kararlar, alt birimler tarafından alınıp idari görevle sorumlu olan rektör ya da dekan gibi görevliler tarafından uygulanır. Üniversite özerkliği kurumsal olarak kolay sağlanabilirken, akademik özerklik ise; insan dokusuna ve niteliğine daha fazla bağlı olması ve kurumsal özerkliğe nazaran gerçekleşmesi organik olgu olduğu için daha zordur (Önder, 2008:19).

Bu kapsamda akademik özgürlük/bilim özgürlüğü ile akademik özerklik arasında doğrudan bağ olup, akademik özgürlüğün gerçekleşmesi kurumsal anlamda hukuki ve fiili özerkliğe bağlıdır (Boğaziçi Üniversitesi, Çalıştay Sonuç Raporu, 2022:19). Akademik özgürlüğün özerklik olmadan var olamayacağı şeklindeki temel kriter nedeniyle akademik özgürlük özerkliğin bütünüleyici parçasıdır. Otoriter bir sistemde ise devletin faaliyetleri merkezileştirilir yukarıda Nietzsche'nin de ifade ettiği gibi okul/üniversite halkı '*ehlileştirme*' aracı ve üniversiteler hükümetin uzantıları gibi muamele görürler (Albornoz, 1991:204). Bilim insanı, bilginin kaynağı olan toplumsal pratik ve kolektif düşünsel emek doğrultusunda ürettiği bilgiyi toplumsallaştırma sorumluluğuna sahip olmalıdır. Egemen sınıfların bilim üzerindeki mutlak gücünün kırılması ve bilimsel bilginin toplumsallaşması ile bilim etkinliği alanının özgürleşmesi ve bu doğrultuda toplumsal gelişme sağlanmaktadır (Helvacıoğlu, 2012:201-202).

Kaynağını kamudan alan üniversite, kamu yararını esas almak zorundadır. Bu felsefi zemininde üniversite, devletin değil kamusal bir kurumdur (Hatipoğlu, 2000:274). Üniversite özerkliği devlet kurumlarına, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarına karşı korunmayı gerektirip (Örnek Büken, 2006:165-166), üniversite özerkliğinin devlet müdahalesinin sınırlarını üniversitelerin kurumsal olarak içine doğduğu toplumsal kültür, gelenek ve yasa gibi öğeler belirlemektedir (Çelik ve Gür, 2015:19). Üniversite özerkliğinin suistimalini önlemek için gerekli tedbirleri almak devlet idaresinin görevi olup ilgili bakanlığın vesayet görevini müdahale şekline getirmesi (Hirsch, 1998:188), akademik özgürlüğe aykırı bir tutumun göstergesidir. Üniversitelerin toplumdaki konumları ülkeler arasında değişkenlik göstereceği için özerkliğin sınırlarını da her ülkenin siyasal ve kültürel mirası etkileyebilmektedir.

3.2. Üniversite Özerkliğine İlişkin Tutumlar

Akademik özgürlük konusunda Amerika'da önemli çalışmalar yapılmıştır. AAUP, "*Akademik Özgürlük İlkeleri ve Daimi Kadro Bildirgesi*" adlı çalışmayı hazırlayarak 1915 yılında ilan etmişlerdir (AAUP, 1915). Daha sonra bu bildirme, 1940 Beyannamesi ile daha genişletilmiştir. Bu beyannamede araştırma ve öğretim özgürlüğü ile birlikte öğrenme özgürlüğüne de vurgu yapılmış ve daimi kadro (tenure) sisteminin uygulanması gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca bu beyannamede sınıf içinde dersin konusu dışında tartışılabilir konulara girilmemesine özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmasıyla akademik özgürlüğün sınırsız olmadığı anlaşılmaktadır (AAUP, 1940). Akademik özgürlüğün diğer bir boyutu olan öğrenim özgürlüğü; öğrencinin araştırma ve sınıfta konuşma özgürlüğünün idareden ve siyasetten gelebilecek baskılardan korunması olup, AAUP tarafından 1967 yılında yayınlanan '*Öğrencilerin Hakları ve Özgürlükleri Üzerine Ortak Beyanı*'nda buna vurgu yapılmıştır (Çelik ve Gür, 2012:29).

Uuslararası birçok kurum hem doğrudan hem de dolaylı olarak akademik özgürlük konusuna değinerek bu konuda farklı bildirme ve tavsiyeler yayınlamışlardır. 1966 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilip 1976'da yürürlüğe giren *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinde* bireylerin yaşama özgürlüğü, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, seçme ve seçilme özgürlüğü ile sivil ve siyasal haklarının taahhüt edilmesi "*dolaylı olarak akademik özgürlüğe vurgu yapıldığını göstermektedir*" (Seggei ve Gökbel, 2014).

Önemli bir tavsiye niteliğindeki rapor da; yükseköğretim kurumlarının özerkliği ve akademik özgürlük konuları ile ilgili, 1988 yılında World University Servisinin 68. Genel Kurulu'nda yayımladığı, Lima Bildirgesidir. Bu bildirge 6-10 Eylül 1988 tarihleri arasında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 40. yıldönümünde Lima'da toplanan Dünya Üniversiteler Servisi WUS 68. Genel Kurulu'nda '*Yükseköğretimde Akademik Özgürlük ve Kurumsal Özerkli Belgesi*'ni kabul ederek bu iki kavramın ilişkisine dikkati çekmiştir (WUS, 1998). WUS (1998), Akademik özgürlüğü şu şekilde ifade etmiştir;

“Akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerindeki özgürlükleri anlamına gelir. Özerklik, yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çalışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplum un tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir”

1988'de Avrupalı rektörler tarafından imzalanan '*Magna Charta Universitatum*'da ise ahlaki ve entelektüel olarak üniversitenin ilkeleri belirlenmiştir. Ekonomik güçten ve siyasi otoriteden bağımsız olması beklenen böyle bir üniversitenin dünyanın ihtiyaçlarına gerçekten hizmet edebileceği beklenmekteydi (Noorda, 2019). Bu sözleşmede '*Magna Charta Universitatum*' üniversiteler ve hükümetler, akademik özgürlüğün sürdürülmesinden sorumlu tutulmaktadır.

Sözleşmede geçen "*Üniversite yaşamının temel ilkeleri öğretim, araştırma ve olgunlaştırma öğelerinde özgürlük olduğundan, gerek hükümetlerin gerekse üniversitelerin, her biri kendi sorumluluk alanında olmak üzere, bu ilkeleri korumaları lazımdır*" (Magna Charta universitatum, 1988), ifadesiyle akademik özgürlüğe vurgu yapılmıştır. Üniversite özerkliği göreceli olarak kabul edilebilirken, üniversitelerde akademik özgürlük mutlaklıktır (Albornoz, 1991:207). Bu metinlerle bilim üretilen kurumlarda akademik özerklik için bir standart oluşturulmaya çalışıldığı ve akademik özgürlüğe yapılan vurgunun önem kazanarak akademik özgürlüğün muhafaza edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Üniversite özerkliği kavramı üzerinde ortak bir tanım olmamakla birlikte Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kurumlar özerkliği ölçebilecek endeksler geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda yapılan özerklik indeksi genel anlamda kabul görmektedir. EUA üniversite özerklik ölçütünü; akademik, finansal, örgütsel ve istihdam özerkliği olarak belirlemiştir (Estermann vd., 2011).

OECD ise özerklik ölçütlerini; kendi binalarına ve ekipmanlarına sahip olma, kredi kuruluşlarından ödünç kredi alma, bütçesini hedeflerine göre belirleme, akademik yapı ve ders içeriğini oluşturma, personeli istihdam ve işten çıkarma hakkı, personel maaşlarını belirleme, öğrenci kontenjanını ve harç ücretlerini belirleme olarak sekiz alanda belirlemiştir (OECD, 2003). Üniversite özerkliğine yönelik bu standartlar doğrultusunda üniversitelerin özerklikleri incelenip bu standartlara ne kadar yaklaşıldığı ya da uzaklaşıldığı değerlendirilerek ülkelerin üniversite özerklik tablosu analiz edilebilmektedir.

4. SONUÇ

Tarihsel olarak üniversite yapılanmasının Avrupa'da Orta Çağ'ın sosyo-ekonomik koşullarına özgü bir kurum olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır. Günümüz üniversiteleri yüzyıllar içerisinde geçirdikleri değişim ve dönüşüm ile birlikte bir lonca örgütlenmesi olarak şekillenen Orta Çağ üniversitelerinin mirasçısıdır. Üniversiteler, Orta Çağ'dan itibaren yükseköğretimi yürütmüşler ve günümüzde de geniş kitlelere bu olanağı sağlayan tek kurum olma özelliğini sürdürmüşlerdir.

Üniversite özerkliği ve akademik özgürlüğün temelleri 1809 yılında modern üniversite olarak kabul edilen Humboldt Üniversitesi'yle atılmıştır. Üniversitenin bilim üreten bir araştırma kurumu haline gelmesi Humboldt Üniversitesinin '*bilim için bilim*' felsefesi ile olmuştur. Bu kapsamda bilim için bilim üreten üniversite bilimsel ve örgütsel özerkliğe sahip olmuştur. Humboldt Üniversitesi'yle kurumsallaşmaya başlayan üniversite özerkliği ve bununla bağlantılı akademik özgürlük kavramları Girişimci Üniversiteye (3. Kuşak Üniversite) geçiş ile birlikte mali özgürlüğün öneminin ön plana çıkmasıyla daha da önem kazandığı görülmektedir.

Tarihsel olarak diğer kurumlara göre özerkliği yüksek olan üniversitelerin bu özelliği dönemlere göre değişkenlik gösterse de tarihsel süreçte bu özelliğini koruduğu ve korumaya çalıştığı görülmektedir. Bilim özgürlüğü, bilim felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Bilim özgürlüğü ve bununla bağlantılı olarak akademik özgürlük bilim yapabilmenin yegâne koşulu olup, bu bağlamda bilim üretilen kurumlar olan üniversitelerin sahip olması gereken temel bir haktır. Günümüzde bilim üreten kurum olan üniversitelerde özerklik ve

akademik özgürlük kavramları bu anlayış kapsamında daha da önem kazanarak ve üniversitelerin üzerinde yükseldiği kültürel ve tarihsel mirasla, uluslararası bildirgelerle bu kavramların içeriği muhafaza edilmeye çalışılmaktadır.

Küreselleşen dünyada toplumsal yaşam bir bütünsellik ortaya koymaya başlamıştır. Tüketim alışkanlıkları ve buna bağlı üretim tekniklikleri ile lojistik süreçler gelişen teknolojiye göre dönüşmektedir. Bu bağlamda teknolojiyi dinamo eden bilimsel kurumlar ve bu kurumların en önemlisi olan üniversiteler bu süreçte çok önemli roller üstlenmektedirler. Öncelikle ar-ge merkezleri, teknoloji vadileri, teknokentler, enstitüler, teknoloji transfer ofisleri, uygulama merkezleri vd. organik yapıları ile teknolojik gelişmelerde aktif olarak görev almaktadırlar. Yine bu alanda kalifiye insan kaynağı yetiştirerek sektöre önemli katkılar sağlamaktadırlar. Kamusal yapılanmalara ve özel sektör kuruluşlarına danışmanlık hizmeti verme, hatta bizzat sektörde girişimci bir rol üstlenme gibi farklı fonksiyonlara da sahiptirler.

Açıklanan nedenler başta olmak üzere muhtelif rol ve fonksiyonları nedeniyle üniversiteler toplumsal dönüşümün en önemli aktörlerinden birisidir. Dönüştürme özelliğinin yanı sıra dönüşüme de bizzat kendisinin ayak uydurması gerekmektedir. Bu nedenle mevcut yapısının ve tarihsel gelişiminin bilinmesi, optimal bir şekilde dönüştürülmesinde oldukça önemlidir. Çalışma ile bu hususa katkı sağlanmak istenmiştir. Üniversitelerin gelişimi ile birlikte dönüşüm sürecindeki tartışmaların çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınması; üniversitelerin paydaşları olan bilim insanları, öğrenciler, idari personel, hizmet sağlayıcılar, sektör temsilcileri vd. sosyal grupların bu konudaki düşünce, yaklaşım ve beklentilerinin periyodik olarak ölçülmesi; yükseköğretim ilke ve standartlarının geliştirilmesine esas analizlerin ortaya konulması vb. odaklarda yeni çalışmalar yapılması ve bu çalışmaların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi çalışmanın amacına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle bu konuda yeni çalışmalar yapacak araştırmacıların bu konulara öncelik vermeleri tavsiye edilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHORS DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Yazar, dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermiştir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. Yazar, çalışmanın tüm bölümlerine ve aşamalarına tek başına katkıda bulunmuştur. / **This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The author sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the author on this subject. The author contributed to all sections and stages of the study alone.**

KAYNAKÇA

- AAUP – AMERICAN ASSOCIATION OF UNIVERSITY PROFESSORS (1915), “1915 Deklaration of Principles on Academic Freedom and Academic Tenure”, **Reports**, ss.291-301, <https://www.aaup.org/NR/rdonlyres/A6520A9D-0A9A-47B3-B550-C006B5B224E7/0/1915Declaration.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).
- AAUP – AMERICAN ASSOCIATION OF UNIVERSITY PROFESSORS (1940), “1940 Statement of Principles on Academic Freedom and Tenure with 1970 Interpretive Comments”, **Reports**, ss.13-19, <https://www.aaup.org/report/1940-statement-principles-academic-freedom-and-tenure> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).
- AKARSU, Bedia (1998), **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, Ankara.
- ALBORNOZ, Orlando (1991), “Autonomy and Accountability in Higher Education”, **Prospects**, S.21, ss.204-213.
- ATILGAN, Canan, SAĞLAMER, Gülsün, ÖZGÜVEN, H. Nevzat ve ERGÜDER, Üstün (2022), “Çalıştay Sonuç Raporu”, **Türkiye’de Yükseköğretim Alanının Yeniden Yapılandırılması Çalıştayı**, 30 Haziran

– 1 Temmuz 2022 - Ankara, (Yayınevi Yok), Ankara, https://univ-forum.org/images/pdf/Calistay_Sonuc_Raporu_Digital.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ (2021), “*Kamu Araştırma Üniversitesinin Geleceği: Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği İlkeleri Temelinde Bir Arayış*”, **Üniversitelerde Yönetim Yapılanması Çalışma Komisyonu Raporu**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, <https://universitybogazici.files.wordpress.com/2021/07/uyykrapor13temmuz2021.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

BURKE, Peter (2001), **Bilginin Toplumsal Tarihi** (Çev. Mete Tuncay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (2005), **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 6. Baskı.

ÇELİK, Zafer ve GÜR, Bekir S. (2012), “*Akademik Özgürlüğe Kör Bir Üniversite Özerkliği*”, **Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**, S.8(23), ss.28-31.

ÇELİK, Zafer ve GÜR, Bekir S. (2014), “*Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi ve Üniversite Özerkliği: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği*”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, S.4(1), ss.18-27.

DELLALOĞLU, Besim (2021), **Poetik ve Politik, Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.

EROL, Burçin (2005), “*Orta Çağ Avrupası ve Üniversiteler*”, **Doğu Batı**, S.8(33), ss.81-95.

ESTERMAN, Thomas ve NOKKOLA, Terhi ve STEINEL, Monika (2011), **University Autonomy in Europe II: The Scorecard**, European University Association Corporate Web Page, <https://eua.eu/downloads/publications/university%20autonomy%20in%20europe%20ii%20-%20the%20scorecard.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).

GOFF, Le Jacques (2017), **Orta Çağ'da Entelektüeller** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.

GÜLEÇ, İsmail (2020), “*Üniversite Fikriyatı, Geçmişten Geleceğe Üniversitelerin Dönüşümü*”, **İlim Eğitim Kültür Yayın Vakfı Analiz Raporu**, S.25, ss.1-33.

GÜLER, Aydemir (1997), “*Üniversiteli Olmanın Sorumluluğu... Ama, 1995'de Ama, Türkiye'de...*”, **Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler** (Ed. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu), Bağlam Yayınları, Ankara, ss.231-238.

GÜNAL, İzge (2013), **50 Soruda Üniversite**, Yedi Renk Yayınları, İstanbul.

GÜNAY, Durmuş (2020), “*Eğitim Felsefesinin Temel Bilgisi: Nasıl Öğreniriz?*”, **Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**, S.16(48), ss.85-96.

GÜNAY, Durmuş (2021), “*Üniversite*”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi** (Ed. Mehmet Ali Yekta Saraç), TÜBİTAK Bilim Yayınları, Ankara, 4. Cilt (S-Z).

GÜRÜZ, Kemal (2003), **Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri**, YÖK Yayını, Ankara, https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Turk-Yuksekogretim-Arsivi/dunyada_ve_turkiyede_yuksekogretim_tar_ve_%20bugun_sevk_ve_idare_sistemleri_2003-4.pdf (Erişim Tarihi: 01.09. 2022).

HATİBOĞLU, Mehmet Tahir (2000), **Türkiye Üniversite Tarihi**, Selvi Yayınevi, Ankara.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (2015), **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara.

HELVACIOĞLU, Ender (2012), “*Bilimin Toplumsallaşması ve Bilim İnsanın Sorumluluğu*”, **Bilim ve Bilimsel Yöntem** (Ed. Alâeddin Şenel), 7 Renk Yayınları, Ankara, ss.196-208.

HIRSCH, Ernest (1998), **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, Cilt 1.

İNCİ, Osman (2012), **Susturulan Akademya**, Bellek Yayınları, Edirne.

JOHNSON, Elmer D. (1965), **A History of Libraries in the Western World**, Scarecrow Press, New York / London.

KAVİLİ ARAP, Sultan (2010), “*Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S.65(01), ss.1-29.

- KILIÇBAY, Mehmet Ali (2012), “*Gergin Bekleyiş Mutlu Sona Erdi: Çocuğumuz Üniversiteyi Kazandı...*” **Üniversite Bilim ve Türkiye** (Ed. Vedat Bilgin), Binyıl Yayınevi, Ankara, ss.51-73.
- KÜÇÜKCAN, Talip ve GÜR, Bekir S. (2009), **Türkiye’de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, SETA Yayınları, Ankara.
- MAGNA CHARTA UNIVERSITATUM (1988), “*Magna Charta 1988*”, **Magna-Charta Corporate Web Page**, <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988> (Erişim Tarihi: 01.09. 2022).
- MARANGOZ, Cafer (2008), **Çağdaş Üniversite: Yarınlar İçin Düşünce Platformu**, Eğitim ve Kültür Yayınları, Ankara.
- MERAY, Seha L. (1979), “*Üniversite Kavramları ve Modelleri*”, **AÜSBF Dergisi**, S.26(1), ss.13-66.
- NOORDA, Sijbolt (2019), “*Neden Üniversite Özerkliğini ve Akademik Özgürlüğü Tartışmaya Devam Ediyoruz?*”, **EUA Corporate Web Page**, 16 Ekim 2019, <https://www.eua.eu/resources/expert-voices/130:why-we-continue-to-discuss-university-autonomy-and-academic-freedom.html> (Erişim Tarihi: 01.11.2022).
- ODABAŞI, Yavuz (2006), “*Değişimin ve Dönüşümün Aracı Olarak Girişimci Üniversite*”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, S.1(1), ss.87-104.
- OECD (2003), **Educcation Policy Analysis**, OECD Publishing, Paris.
- ÖNDER, İzzettin (2008), “*Üniversite Özerkliği, Bilimsel Özgürlük ve Demokrasi*”, **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz** (Der. Servet Akyol, M. Kemel Coşkun), Eğitim - Sen Yayınları, Ankara, ss.11-25.
- ÖRNEK BÜKEN, Nükhet (2006), “*Türkiye Örneğinde Akademik Dünya ve Akademik Etik*”, **Hacettepe Tıp Dergisi**, S.34(3), ss.164-170.
- ÖRS, Yaman (2012), “*Bilim Felsefesi Açısından Bilimde Önergelerin Yanlışlanması ve Yöntem Üzerine Neler Söylenbilir?*”, **Bilim ve Bilimsel Yöntem** (Ed. Alâeddin Şenel), 7 Renk Yayıncılık, İstanbul, ss.55-71.
- ÖZER, Yunus Emre (2011), “*Girişimci Üniversite Modeli ve Türkiye*”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.30(2), ss.85-100.
- SAYILI, Aydın (1964), **Orta Çağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese)**, Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara.
- SEGGIE, Fatma Nevra ve GÖKBEL, Veysel (2014), **Geçmişten Günümüze, Türkiye’de Akademik Özgürlük**, SETA Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN, Menekşe ve ALKAN, Reha Metin (2016), “*Yükseköğretimde Değişim Dönüşüm Süreci ve Üniversitelerin Genişleyen Roller*”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, S.5(2), ss.297-307.
- TANER, Timur (2000), **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Kitabevi, Ankara.
- TEKELİ, İlhan (2003), **Eğitim Üzerine Düşünmek**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- TEKELİ, İlhan (2012), “*Üniversite Sohbetleri*”, **Üniversite Bilim ve Türkiye** (Ed. Vedat Bilgin), Binyıl Yayınevi, Ankara, ss.91-102.
- WISSEMA, Johan G. (2014), **Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru, Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek** (Çev. Nurkalp Devrim, Taciser Belge), Özyeğin Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- WORLD UNIVERSTY SERVICE (1988), “*The Lima Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*”, **Wusgermany Corporate Web Page**, <https://www.wusgermany.de/sites/wusgermany.de/files/userfiles/WUS-Internationales/wus-lima-englisch.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2022).